

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

ԽԱՂՈՂ ԲԱՌՈՎ ԲԱՂԱԴՐՎԱԾ ՎԱՅՐԻ ԲՈՒՑՄԵՐԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐ*

DOI: 10.54412/2738277X-2021.1-5

Ամիրխանյան Անժելա

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտ, կրտսեր գիտաշխատող.
anjela.nersisyan.1969@mail.ru

Բանալի բառեր. խաղող, երկրագործություն, անվանում, կենդանի, վայրի պտուղներ, կայուն կապակցություններ, արջի խաղող, շան խաղող, գայլի խաղող:

Նախաբան

Հոդվածը վերաբերում է *խաղող* բառով բաղադրված վայրի բույսերի ժողովրդական անվանումների իմաստաբանական ուսումնասիրությանը: Այն հիմնված է 2009, 2010, 2018, 2019, 2021 թթ. ՀՀ շուրջ քսան բնակավայրերում գրանցված դաշտային ազգագրական նյութերի վրա, որոնց համար կիրառվել են խորացված հարցազրույցների մեթոդը: Օգտագործվել են նաև պատմագիտական, ազգագրական, բանագիտական, լեզվաբանական, բուսաբանական, բժշկական և այլ գրավոր աղբյուրներ՝ կիրառելով պատմահամեմատական և վերլուծական մեթոդները:

Բառաքնական դիտարկումներ

Հայկական լեռնաշխարհում երկրագործությունն ունի հազարամյակների պատմություն: Ըստ լեզվաբանական, հնագիտական, ազգագրական, բանահյուսական նյութերի՝ այգեգործությունը

*Հոդվածը ներկայացվել է 10.08.2021, գրախոսվել՝ 12.09.2021:

և մասնավորապես խաղողի մշակությունը հայ ժողովրդի համար ունեցել են քաղաքակրթական նշանակություն, դարձել նրա ինքնության ձևավորման գլխավոր գործոններից:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ երկրագործական մշակույթն ազդել է նաև վայրի բույսերի անվանումների վրա, որոնց մի մասը կազմվել է ըստ մշակովի բույսերի նմանության: Դրանց մեջ զգալի թիվ են կազմում ամենից շատ տարածում ունեցող մշակաբույսերը, որոնցից բնիկ հայկական խաղողի որթին առնչվում են բազմաթիվ վայրի բույսերի անվանումներ:

Այն հանգամանքը, որ հայերենում «խաղող» բառով բաղադրված վայրի բույսերի անվանումները այգեգործ հայի աշխարհընկալման ու լեզվամտածողության արգասիք են, հիմնավորվում է նաև այլ էթնիկ զուգահեռներով: Օրինակ՝ ռուսերենում դրանց անունները բաղադրվում են ոչ թե *խաղող*, այլ *ягоды* բառով (медвежьи ягоды, волчьи ягоды, бирючьи ягоды, пьяная ягода, бешеная ягода, винная ягода, журавлина ягода, собачьи ягоды, сорочьи ягоды)¹: Ինչ վերաբերում է սլավոնական լեզուներում *խաղող* բառով բաղադրված փոքրաթիվ բուսանուններին, ապա դրանք հիմնականում փոխառություններ են հունարենից և լատիներենից²:

Ցածր որակի և վայրի խաղողի անվանումներ. հայերենում որակով աչքի չընկնող մշակովի բույսերի, ինչպես նաև դրանց վայրի տեսակների անունները հաճախ բաղադրվում են կենդանիների անուններով: Բարբառներում վայրի խաղողը կոչվում է կռեկ, ժռախաղող³ և այլն, սակայն դառնահամ և թթու լինելու համար այն անվանել են նաև շան խաղող⁴: Այգեգործները շան խաղող են անվանել

¹ В. Даль, Толковый словарь, т. 4, М., 1882, с. 693:

² В. Колосова, «Медвежьи» растения в восточнославянских языках, с. 4, <https://www.academia.edu/11784819/>

³ Թեղիկ, Որթն ու իր բերքը. Այգեբանական և մատենագրական ուսումնասիրություն Թեղիկէ.- *Ամենուն տարեցոյցը*, 20-րդ տարի, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1926, էջ 76:

⁴ Գ. Գեորգեան, Չնքուշապատում. քննական պատմություն հայոց Չնքուշի (տեղագրական-պատմական-մշակութային-բանահյուսական-ազգագրական), հ. 1, Երուսաղեմ, 1970, էջ 367:

նան «իրենց տհասութեան և անշահութեան պատճառաւ՝ որթերուն վրայ ձգուած նիհար ողկոյգներ, այգեկութքէն վերջ՝ իսկ և իսկ շանց բաժին»⁵:

«Այգի» բառով բաղադրված բուսանուններ. հայերենում ի սկզբանե «այգի» բառը նշանակել է խաղողի այգի և խաղողի որթ, հետագայում՝ ընդհանրապես այգի⁶, իսկ որթին փաթաթվող և դրա պտուղները դառնացնող մակաբույծ բույսը կոչվել է այգու գայլ կամ գայլխոտ⁷:

Ամիրդովլաթ Ամասիացին լոշտակի սև և սպիտակ տեսակներն անվանել է սև այգի և սպիտակ այգի. «...եւ ճղեր ունի, եւ տերեւնի ունի, եւ թելեր ունի որպէս այգի, եւ ամենայն դիմաւք յայգի կու նմանի...»⁸:

Խաղողի որթին նմանեցված վայրի բույսեր. մագլցելու, փաթաթվելու հատկություն ունեցող որոշ վայրի բույսեր նմանեցվել են խաղողի որթին, որին առնչվող ժողովրդական պատկերացումները լոշտակի օրինակով ներկայացնում է Գ. Սրվանձտյանցը. «...մացառներու մեջ կարձակե իր ոստերը, որոնք կը բարձրանան և կը պատատվին փայտերուն և անոնց թանձրախիտ տերևներուն կը խառնեն իրենց լայն տերևները, որոնք ձևով նման են խաղողի որթի տերևի, իրենց ցողունը նման որթի բարունակի և խաղողո ողկույզի ալ շատ նման ողկույզներ ճուր ճուր կը կախեն. միայն թե ասոր պտուղները մանրիկ են, քան զխաղողը»⁹: Այսպիսի նմանության համար լոշտակը կոչվել է նաև սպիտակ որթատունկ¹⁰:

⁵ Թեղդիկ, նշվ. աշխ., էջ 83:

⁶ Գ. Զահուկյան, *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, Ե., 2010, էջ 48:

⁷ Ամիրդովլաթի Ամասիացույ *Անգիտաց Անպէտ կամ բառարան բժշկական նիւթոց*, Վիեննա, 1926, էջ 599: Թեղդիկ, նշվ. աշխ., էջ 63:

⁸ Ամիրդովլաթ Ամասիացի, նշվ. աշխ., էջ 608: Հարկ է նշել, որ «գայլ» բառով կազմված բույսերի քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանք հիմնականում վնասակար, ուտեստում չկիրառվող, հաճախ տհաճ հոտով և կամ թունավոր բույսեր են, որոնց կանդրադառնանք առանձին:

⁹ Գ. Սրվանձտյանց, *Երկեր*, հ. 1, Ե., 1978, էջ 43:

¹⁰ Թորոսյան Ա., *Հայաստանի դեղաբույսերը*, Ե., 1983, էջ 98:

Պատմական Հայաստանի գավառներում տոլմա են փաթաթել նաև տատրակի (դդմաճ) տերևներով: Ըստ մեր դաշտային ազգագրական նյութերի, խաղողի տերևներ հիշեցնող այս բույսը կոչվում է նաև թուփ¹¹, դաշտի թուփ¹², երբեմն՝ դոլմի թուփ¹³:

Խաղողի պտուղների կամ ողկույզի նմանությամբ կազմված անուններ. ա) Ողկուզաձև դասավորությամբ ծաղիկներով ու մանր պտուղներով բույսերի անունները կազմվում են «խաղող» կամ «ողկույզ» բառերով¹⁴:

Խաղողիկ է կոչվել ինչպես մանրահատ խաղողը, այնպես էլ դրան նման որոշ բույսերի պտուղները¹⁵: Դրանցից ծորը կոչվել է նաև խաղողիկ¹⁶, իսկ մանր ողկուզաձև ծաղիկներով ու պտուղներով ծառը՝ խաղողենի¹⁷:

Ողկուզաձև ծաղիկների համար ոջլախոտը կոչվել է նաև խաղողախոտ¹⁸, իսկ մանր պտուղներով սալորի տեսակը՝ խաղող-սալոր¹⁹: Որոշ բարբառներում խաղողածառ է կոչվել խաղողի որթը²⁰, ինչպես նաև ողկուզաձև ծաղիկներով ծառը²¹:

Ողկուզաձև ծաղկաբույլերի համար ողկուզագլխների ընտանիքին պատկանող ջոնջուլենին (կոռնի) կոչվում է նաև ողկուզենի, նմանատիպ ծաղիկներ ունի նաև ողկուզակը²²: բ) *Խաղող* բառով և

¹¹ **Ա. Ամիրխանյան**, *Դաշտային ազգագրական նյութեր* (այսուհետև՝ ԴԱՆ), Սյունիքի մարզ, Մուծք, 2021:

¹² ԴԱՆ, Սյունիքի մարզ, Անգեղակոթ, 2021:

¹³ ԴԱՆ, Սյունիքի մարզ, Շաղաթ, Սառնակունք, 2018:

¹⁴ **Ստ.Մալխասեանց**, *Հայերեն բացատրական բառարան*, հ. 3, Ե., 1944, էջ 555:

¹⁵ **Գ. Աւետիքեան, Խ. Սիւրմելեան, Մ. Աւգերեան**, *Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի*, հ. 1, Վենետիկ, 1836, էջ 916: **Ստ. Մալխասեանց**, նշվ. աշխ., հ. 2, Ե., 1944, էջ 234:

¹⁶ **Թեղդիկ**, նշվ. աշխ., էջ 74, 90:

¹⁷ **Ստ. Մալխասեանց**, նշվ. աշխ., հ. 2, Ե., 1944, էջ 234:

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ **Հ. Աճառեան**, Գաւառական բառարան. – *Հմինեան ազգագրական ժողովածու*, հ. Թ, Թիֆլիս, 1913, էջ 448:

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ **Ստ. Մալխասեանց**, նշվ. աշխ., էջ 234:

²² *Հայաստանի բնաշխարհի հանրագիտարան*, Ե., 2006, էջ 307:

որևէ կենդանու անունով բաղադրված անուններ, որոնց մեջ կենդանին բույսի վայրի և կեղծ խաղող լինելու ցուցիչ է:

Այս բույսերի համար Թեոդիկը գրում է. «...խաղողով բարդուած ամէն բառ որթաբերք չէ... ժողովրդեան ծանօթ անասուններ, թռչուններ և այլ իրենց կազմին զանազան մասերուն առերեսոյթ նմանութեամբ, կամ, նկարագրին հետ աղերսակի, այլ և այլ բուսոց պտուղներու անուններ երեւան բերած են. ուրիշ խօսքով՝ ռամիկը հեգնութիւն խառնած է գործին մէջ, ինչ ինչ վայրի թուփեր ու միրգեր մկրտելու առթիւ: Եւ այս՝ ամէն լեզուի յատուկ: -Այսպէս, խաղողին իբր յատկացուցիչ գործածուած են սա բառերուն սեռականները, երբեմն ալ ֆրանսերէնէ փոխառաբար. -շուն, կատու, էշ, աղուէս, արջ, գայլ... և այլն, որոնք Որթին Պտուղին հետ ոչ մէկ կապ ունին, և կարծես ստուեր կածեն անոր համբաւին վրայ»²³:

Շան խաղող կոչվող վայրի պտուղները մեծ մասամբ թունավոր են, որոնցից են մորմը²⁴ և նրան ցեղակից այլ բույսեր²⁵: Այդ իսկ պատճառով Կ. Գաբիկյանը մորմագգիններն անվանում է շնխաղողագգիններ²⁶: Շան խաղող (շանհավոդ) է կոչվում նաև կարմիր և անհամ պտուղներով²⁷ թուփը, ինչպես նաև պտղակալած ծնեբեկը՝ կլոր և մանր կարմիր պտուղների (շան հաղող) համար²⁸:

Կատվի խաղող (կատվախաղող) անունով ևս գոյություն ունեն մի շարք բույսեր²⁹, որոնցից մեկն ունի սև, տհաճ հոտով մանր

²³ Թեոդիկ, նշվ. աշխ., էջ 91-92:

²⁴ Ամիրզովլար Ամասիացի, նշվ. աշխ., էջ 435:

²⁵ Նշվ. աշխ., էջ 391: Խ. Վարդանեան, Ժողովրդական բառեր. - Արեւելեան մամուլ, 20-րդ տարի, թիվ 3, Զմիւռնիա, 1896, էջ 95:

²⁶ Կ. Գաբիկեան, Հայ բուսաշխարհ, Երուսաղեմ, 1968, էջ 175:

²⁷ Գ. Տէր Վարդանեան, Երգնկա-Կամախ գաւառաբարբառը եւ ազգագրական յուշեր, Երուսաղեմ, 1968, էջ 262: ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Ափնա, 2019:

²⁸ Բենսէ, Բուլանըխ կամ Հարք գաւառ, ԱՀ, Չորրորդ տարի, Ե գիրք, թիվ 1, Թիֆլիս, 1899, էջ 21:

²⁹ Օ. Զարգարյան, Փերիայի ազգագրությունը, ՀԱԻ ԱԲԱ, Գործ 16, 1987, էջ 71: Լ. Մինասեան, Գիւղական բառ ու բան (Փերիա գաւառ), Նոր Զուղա, 1998, էջ 293: ԴԱՆ, Սյունիքի մարզ, Սառնակունք, 2021:

պտուղներ³⁰, իսկ մյուսը խոտաբույս է, որի ցողունին կպած են մանր, կարմիր և քաղցրահամ գնդիկներ³¹:

Էջի խաղող (իշախավող, իշու հաղող³²) կոչվող բույսերից է նաև հաղարջը³³: Ղշի հավող է կոչվում կարմիր ուտելի պտուղներով խոտաբույսը³⁴:

Մինչև 1960-ական թթ. հատապտուղները ձեռք են բերվել հավաքչությամբ: Դրանցից է նաև հաղարջը, որը մանր պտուղների համար նմանեցվել է խաղողի, ուստի անվանումը կազմվել է «խաղող» և «արջ» բառերի բաղադրությամբ՝ հաղող արջի (հաղարջ)³⁵, որտեղ կենդանու անունն ընդգծում է պտղի ոչ իսկական, խաղողի նմանակ լինելը:

Հաղարջի՝ արջի խաղող անվանումն ունի նաև ժողովրդական ստուգաբանություն, ըստ որի արջերն այն շատ են սիրում³⁶: Հաղարջը լինում է սև և կարմիր, հետևաբար արջի խաղող կարող է նշանակել նաև սև խաղող, քանի որ հայերենում արջ բառն ունի նաև սև, մուգ իմաստներ³⁷:

Հաղարջ են կոչվում «քանի մը թփոց խաղողանման պտուղներ», որոնցից է նաև ծորը³⁸: Արջի խաղող է կոչվում նաև վայրի խաղողը³⁹, ինչպես նաև գերիմաստու պտուղները⁴⁰:

³⁰ ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Քարագլուխ, 2019:

³¹ ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Խաչիկ, 2019, Հորս, Աղավնաձոր, 2021:

³² **Ղ. Ալիշան**, *Հայրուսակ կամ հայկական բուսաբանություն*, Վենետիկ, 1895, էջ 208: **Ա. Հարությունյան**, *Տարոնի ազգագրական նյութեր*, ՀԱԻ ԱԲԱ, Գործ 69, էջ 1, 22:

³³ **Յ. Սարգիսեան (Ալեոթ)**, *Բալու (իր սովորոյթները, կրթական ու իմացական վիճակը եւ բարբառը)*, Գահիրե, 1932, էջ 410:

³⁴ ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Հորս, 2021:

³⁵ **Մ. Ամատունի**, *Հայոց բառ ու բան*, Վաղարշապատ, 1912, էջ 383:

³⁶ Նույն տեղում:

³⁷ **Հ. Աճառեան**, *Հայերէն արմատական բառարան*, հ. 1, Ե., 1926, էջ 334-335: **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 95: **Գ. Աւետիքեան**, **Խ. Միսրմէլեան**, **Մ. Աւգերեան**, նշվ. աշխ., էջ 374:

³⁸ **Ղ. Ալիշան**, նշվ. աշխ., էջ 353:

³⁹ **Գ. Աւետիքեան**, **Խ. Միսրմէլեան**, **Մ. Աւգերեան**, նշվ. աշխ., էջ 374:

⁴⁰ ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Գլաձոր, 2019:

Պայմանավորված կենդանու հանդեպ վերաբերմունքով՝ *խաղող* բառով բաղադրված բույսերի անունները կարելի է բաժանել մի քանի խմբի: ա) Մարդու համար սիրելի կամ օգտակար կենդանիների անուններով կազմված հատապտուղների անուններ, որոնք ուտելի են: Դրանցից է կաքավախաղողը (կաքավի խաղող)⁴¹: բ) Ոչ ուտելի կամ թունավոր բույսեր, որոնց անունները բաղադրվում են արհամարհանքի արժանացած կամ մարդու համար վրտանգավոր կենդանիների անուններով: Դրանցից *շուն, գայլ, օձ* և *խաղող* բառերով կազմված վայրի բույսերը մեծ մասամբ թունավոր են, ինչպես լոշտակը, որ կոչվում է նաև օձի խաղող⁴², սև պտուղներով թունավոր բույս է նաև գալու (գելի) խաղողը⁴³:

Բացառություններից է փոքր գառնադմակիկը, որը կոչվում է նաև գալու (գայլի) խաղող⁴⁴, չնայած այն հանգամանքին, որ ընդհանուր առմամբ «գառ» և «դմակ» բառերով կազմվում են միայն այն բույսերի անունները, որոնց վերաբերյալ պատկերացումները դրական են: Այս դեպքում գալու խաղող անվանումը թերևս ունի միայն կեղծ խաղողի իմաստ. «...մանր, ագոխի պես կանաչախառն-կարմիր տերեւները թուրթի հատերու պես մի մի խմբուած կը ծածկեն լերկ ժայռերը»⁴⁵: Ուտելի, բայց «գայլ» բառով բաղադրված բույսերից է նաև ծորը, որը որոշ բարբառներում կոչվում է գայլի խաղող⁴⁶:

Համշենում հոնը կոչվել է սատոնի (սատանայի) հավող⁴⁷, որը թերևս կապվում է այն որպես խաղողի նմանակ ընկալելու, ինչպես նաև այն հավատալիքի հետ, որ կայծակի ժամանակ սատանան

⁴¹ Գ. Սրվանձոյանց, նշվ. աշխ., էջ 365: ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Բյուրական, 2019:

⁴² Կ. Գաբիկեան, նշվ. աշխ., էջ 254: ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Ջերմուկ, 2019:

⁴³ Կ. Գաբիկեան, նշվ. աշխ., էջ 39: ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Գլաձոր, 2019:

⁴⁴ Կ. Գաբիկեան, նշվ. աշխ., էջ 36, 39:

⁴⁵ Կ. Գաբիկեան, նշվ. աշխ., էջ 39:

⁴⁶ Կ. Գաբիկեան, նշվ. աշխ., էջ 36:

⁴⁷ Բ. Թողաթյան, *Համշենահայերի ազգագրությունը*, ՀԱԲ, հ. 13, Ե., 1981, էջ 136:

հոնի ծառի տակ է թաքնվում⁴⁸: Գ) Եթե բույսն առնչվում է որևէ կենդանու, ապա այդ դեպքում անունը կազմվում է վերջինիս անունով: Օրինակ՝ աղվեսն ուտում է աղվեսախաղողի՝ հաղարջի նման պտուղները⁴⁹: Փորագավ ունեցող շներն ուտում են մի բույս, որը կոչվում է շան խաղող⁵⁰: Այն վայրի հատապտուղները, որոնք արջերը շատ են սիրում, ստացել են արջի խաղող⁵¹, արջի չամիչ⁵², արջի կեր⁵³ (արջախորակ⁵⁴) անվանումներ:

Բույսի աճելու վայրով պայմանավորված անուններ. հայերենում մերի (մերի, մայրի, մարի) բառը նշանակում է անտառ, ծառ⁵⁵, ուստի որոշ վայրի պտուղների մերհավող⁵⁶ անվանումը նշանակում է անտառում, հանդում աճող, այսինքն վայրի կամ կեղծ խաղող: Մերհավող է կոչվել նաև հաղարջը⁵⁷:

Մոշի թուփը որթի նման մագլցելու հատկություն չունի, սակայն պտուղը խաղողին նմանեցնելու պատճառով կոչվել է նաև տափ հաղող⁵⁸: Փոքր գառնադմակիկն աճում է ավազուտներում (բուտերում), դրա համար էլ կոչվում է փ(բ)ռան խաղող⁵⁹: Ցածր, սև, քաղցր և հաղարջի նման մանր պտուղներով թուփը կոչվում է սարի կամ վայրի խաղող⁶⁰:

⁴⁸ **Յ. Մուրադեան**, *Համշենցի հայեր*, ԱՀ, Հինգերորդ տարի, Զ գիրք, Թիֆլիս, 1900, էջ 118:

⁴⁹ ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Ջերմուկ, 2019:

⁵⁰ **Թեղիկ**, նշվ. աշխ., էջ 83:

⁵¹ ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Գլաձոր, Ռինդ, 2019:

⁵² ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Ափնա, 2019:

⁵³ ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Բյուրական, 2019:

⁵⁴ ԴԱՆ, Վայոց ձոր, Աղավնաձոր, Հորս, 2021:

⁵⁵ **Փավստոս Բուզանդ**, *Հայոց պատմություն*, Ե., 1987, էջ 33: **Հ. Աճառեան**, *Հայերեն գաղափարական բառարան*, էջ 772: **Սո. Մալխասեան**, նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 317:

⁵⁶ **Հ. Աճառեան**, նշվ. աշխ., էջ 772:

⁵⁷ **Բ. Թողաքյան**, նշվ. աշխ., էջ 136:

⁵⁸ **Հ. Հովակիմյան**, *Գողթն գավառի Բիստ գյուղի ազգագրություն*, ՀԱԻ, ԱԲԱ, գործ 71, էջ 13:

⁵⁹ **Կ. Գաբիկեան**, նշվ. աշխ., էջ 244:

⁶⁰ ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Նիգավան, 2019:

Միջերնիկ շփումներով պայմանավորված անուններ. դաշտային Արցախում հաղարջը կոչվել է ռեսերի (ռուսի) խաղող⁶¹, իսկ արևմտահայ միջավայրում՝ փրանկ խաղող⁶² կամ ֆրենկ իգյումի (ֆրանկի չամիչ)⁶³:

«Չամիչ» բառով բաղադրված անուններ. որոշ վայրի հատապտուղներ չամիչի նմանեցվելով կոչվել են արջի չամիչ: Երբեմն արջի խաղող կոչվող պտուղները, թփին չորանալուց հետո, ևս կոչվում են արջի չամիչ⁶⁴: Դրանց մեջ կան ուտելի և թունավոր բույսեր:

Ծվաղի կլոր և մսալի պտուղները դասավորությամբ նման են սև խաղողի ողկույզին: Ծվաղից չիր են պատրաստել, ուստի այն կոչվել է նաև չամչարակ⁶⁵: Ծիմելը (կարմրաբանջար) կոչվել է նաև ագռավի չամիչ⁶⁶, գերիմաստու մանր պտուղները՝ արջի չամիչ⁶⁷: Չամիչի նման ուտելի պտուղներով բույս է նաև կատվի չամիչը⁶⁸, որը կոչվում նաև կատվի խաղողը⁶⁹:

Եզրակացություն

Խաղողի որթը Հայկական լեռնաշխարհում ամենից տարածված և հնագույն մշակաբույսերից է, որին նմանեցվելով մի շարք վայրի բույսերի անուններ կազմվել են *ողկույզ, որթ, խաղող* բառերով: Այդ անվանումների մեծ մասը՝ շան խաղող, էջի խաղող, արջի խաղող, գայլի խաղող, աղվեսի խաղող, արջի չամիչ, կայուն

⁶¹ Ն. Ղազարյան, *Գարդման-Փառիսոս*, ՀԱԻ ԱԲԱ, 5/116, էջ 56:

⁶² Թեղիկ, նշվ. աշխ., էջ 92:

⁶³ Ն. Բյուզանդացի, *Քննադատություն Հայբուսակի*, Վիեննա, 1925, էջ 143: Ի.Հ. Մանուկ Բաջունի, *Բաղդիրք արուեստից եւ գեղեցիկ դպրութեան*, հ. 1, Վենետիկ, 1891, էջ 974: Թեղիկ, նշվ. աշխ., էջ 92:

⁶⁴ ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Ափնա, Ապարան, 2019:

⁶⁵ Գ. Գալուստեան, *Բոյսեր, որ դեղ են*, Հայ բոյժ, 12-րդ տարի, թիվ 141-142, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, Փարիզ, 1952, էջ 148: Կ. Գաբիկեան, նշվ. աշխ., էջ 102:

⁶⁶ Ռ. Ղազարյան, *Բուսականների հայերեն-լատիներեն, ռուսերեն-անգլերեն, ֆրանսերեն-գերմաներեն բառարան*, Ե., 1981, էջ 43:

⁶⁷ ԴԱՆ, Կոտայքի մարզ, Բուժական, 2021:

⁶⁸ ԴԱՆ, Լոռու մարզ, Արևաշող, 2009:

⁶⁹ ԴԱՆ, Սյունիքի մարզ, Անգեղակոթ, 2021:

կապակցություններ են: Ազգագրական նյութերում երբեմն հիշատակվում է միայն անվանումը, և հնարավոր չէ հստակորեն պարզել, թե խոսքը որ բույսի մասին է, սակայն ակնհայտ է, որ խաղողին նմանեցնելու և միևնույն ժամանակ տարբերելու համար դրանց անունները բաղադրվել են *խաղող* բառով և որևէ կենդանու (որպես նմանակ, կեղծ խաղող լինելու ցուցիչ) անունով:

Օգտագործված գրականություն

Ալիշան Ղ., Հայբուսակ կամ հայկական բուսաբանություն, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1895:

Աճառեան Հ., Հայերէն արմատական բառարան, հ. 1, Ե., 1926:

Աճառեան Հ., Հայերէն գաւառական բառարան // Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Թ, Թիֆլիս, 1913, հրատարակութեամբ Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց:

Ամատունի Ս., Հայոց բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912, տպ. Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի:

Ամիրտովլաթի Ամասիացոյ Անգիտաց Անպէտ կամ բառարան բժշկական նիւթոց, Մխիթարեան տպ., Վիեննա, 1926:

Աւետիքեան Գ., Սիւրմէլեան Խ., Աւգերեան Ս., Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, հ. 1, տպ. Սրբոյն Ղազարու, 1836:

Բենսէ, Բուլանըլի կամ Հարք գաւառ, ԱՀ, Չորրորդ տարի, Ե գիրք, թիվ 1, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի, Թիֆլիս, 1899:

Բիւզանդացի Ն., Քննադատութիւն Հայբուսակի, Վիեննա, 1925:

Գաբիկեան Կ., Հայ բուսաշխարհ, Երուսաղեմ, 1968:

Գալուստեան Գ., Բոյսեր, որ դեղ են, Հայ բոյժ, 12-րդ տարի, թիվ 141-142, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, խմբ. Շ. Նարդունի, Փարիզ, 1952:
Զարգարյան Ծ., Փերիայի ազգագրությունը, ՀԱԻ ԱԲԱ, Գործ 16, 1987:

Թէոդիկ, Որթն ու իր բերքը. Այգեբանական և մատենագրական ուսումնասիրութիւն Թէոդիկէ // Ամենուն տարեցոյցը, 20-րդ տարի, տպ. Մխիթարեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1926, էջ 24-168:

Թոռլաքյան Բ., Համշենահայերի ազգագրությունը, ՀԱԲ, հ. 13, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Ե., 1981:

Թորոսյան Ա., Հայաստանի դեղաբույսերը, «Հայաստան», Ե., 1983:
Հայաստանի բնաշխարհ. հանրագիտարան, գլխ. խմբ. Հ. Այվազյան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., Ե., 2006:

Հովակիմյան Հ., Գողթն գավառի Բիստ գյուղի ազգագրություն, ՀԱԻ, ԱԲԱ, Գործ 71:

Ղազարյան Ռ.Ս., Բուսանունների հայերեն-լատիներերն, ռուսերեն-անգլերերն, ֆրանսերեն-գերմաներեն բառարան, Երևանի համալսարանի հրատ., Ե., 1981:

Մալխասեանց Ստ., Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 2, Հայկական ՍՍՌ պետական հրատ., Ե., 1944:

Մալխասեանց Ստ., Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 3, Հայկական ՍՍՌ պետական հրատ., Ե., 1945:

Հարությունյան Ա., Տարոնի ազգագրական նյութեր, ՀԱԻ ԱԲԱ, Գործ N 69:

Մինասեան Լ., Գիւղական բառ ու բան (Փերիա գաւառ), տպ. Սր. Ամենափրկիչ վանքի, Նոր Զուղա, 1998:

Մուրադեան Յ., Համշենցի հայեր, ԱՀ, հինգերորդ տարի, Զ գիրք, տպ. Կ. Մարտիրոսեանցի, Թիֆլիս, 1900:

Նազարյան Ն., Գարդման-Փառիսոս, ՀԱԻ ԱԲԱ, Գործ 5/116:

Ջահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան, «Աստղիկ» հրատ., Ե., 2010:

Սարգիսեան Յ. (Ալեոթ), Բալու (իր սովորոյթները, կրթական ու իմացական վիճակը եւ բարբառը), 1932, Գահիրէ:

Սրվանձտյանց Գ., Երկեր, հ. 1, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Ե., 1978:

Վարդանեան Խ., Ժողովրդական բառեր.- *Արեւելեան մամուլ*, 20-րդ տարի, թիվ 3, խմբագիր-տնօրէն Մ. Մամուրեան, Զմիւռնիա, 1896:

Տէր Վարդանեան Գ., Երզնկա-Կամախ գաւառաբարբառը եւ ազգագրական յուշեր, տպ. Սրբոց-Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1968:

Փալստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Երևանի համալսարանի հրատ., Ե., 1987:

Даль В., Толковый словарь, т. 4, изд. Художественная литература, М., 1882:

Колосова В., «Медвежьи» растения в восточнославянских языках, с. 4, <https://www.academia.edu/11784819/>

Amirkhanyan Anzhela - The names of wild herbs composed by the word *khaghogh* (grape). - The fact that Armenia is a country with ancient agricultural culture had its influence on the names of wild herbs; a great number of the names of wild herbs was composed based on the similarity with cultivated plants. The grapevine stands out among them, and a number of new names of wild herbs were compiled by the words ‘voghku’jz’ and ‘vort’ (bunch and cluster). Based on the resemblance with the berries of grapes, and at the same time to distinguish them from real ones, a number of plant names were formed with the word "grape" and the name of the animal (which is just an indication of being a fake grape). Among them such names as bear's grape, dog's grape, wolf's grape, cat's grape are considered to be set expressions.

Keywords: grapes, agriculture, name, animal, wild berries, set expressions, bear's grape, dog's grape, wolf's grape.

Amirkhanyan Anzhela, Institute of Archaeology and Ethnography of National Academy of Sciences of Armenia. Junior Researcher. anjela.nersisyan.1969@mail.ru

Амирханян Анжела - Названия дикорастущих растений составленных словом *виноград*. - То обстоятельство, что Армения - страна с древнейшей земледельческой культурой, оказало влияние и на названия дикорастущих растений, наименования которых были составлены путем их внешнего уподобления с культивируемыми растениями. Среди таких наименований выделяется *виноград*, по аналогии с которым составлялись названия ряда дикорастущих растений. С одной стороны, эти плоды походят на виноград, а с другой, чтобы отличить их от настоящих, большое количество наименований растений было составлено словами *виноград* и названия какого-либо

животного (что является лишь имитацией, показателем ложного винограда). Среди них такие названия как медвежий виноград, собачий виноград, волчий виноград, кошачий виноград-являются устойчивыми сочетаниями.

Ключевые слова: виноград, земледелие, название, животные, дикие плоды, устойчивые сочетания, медвежий виноград, собачий виноград, волчий виноград.

Амирханян Анжела, Институт Археологии и этнографии НАН РА, младший научный сотрудник. anjela.nersisyan.1969@mail.ru